

בס"ד

שיעור הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

בל תוסיף ובל תגרע

- תקסו -

נמסר בש"ק פ' ראה ה'תשע"ח

בש"ק פ' שופטים יחל השיעור אי"ה בשעה **17:20** אחה"צ

מנחה בשעה 17:00. השיעור יהיה בענין:

זבערת הרע מקרבך

לעילוי נשמת ר' שלמה ב"ר בן ציון זצ"ל ור' שמואל יצחק ב"ר דוד זצ"ל

בברכת שבת שלום

המארגנים

בל תוסיף ובל תגרע

כשאין לו אתרוג, מפני שבשלושה מינים ליכא מצוה מעיקרא ואין בזה בל תגרע.²

אלא שחזר הטו"א ודחה זאת מדברי הספרי ורש"י הנ"ל דמשמע להדיא שהנוטל ג' מינים בלולב עובר בבל תגרע. הרי רואים דלא דמי זה למי שישב ולא עשה מצוה, דכיון שסו"ס עשה המצוה בגירעון, הגם דלא עשה ולא כלום מ"מ בכלל מגרע מהמצוה הוא. וא"כ הרי חזרה הקושיא למקומה: מדוע אמרו בגמרא דלא יטול רק משום דלמא אתי למסרך, והלא יש בזה חשש דאורייתא דבל תגרע.³

והנה הרשב"א בר"ה (טז), גבי מה שאמרו תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין, הביא קושיית התוס' מדוע אין בזה בל תוסיף, והם תירצו דאין שייך בל תוסיף בעשיית מצוה אחת שתי פעמים. והרשב"א כתב דלא קשיא כלל, דכיון שלא מדעת עצמו מוסיף אלא על פי מה שעמדו חכמים ותקנו לצורך, אין כאן בל תוסיף, שכבר נאמר על פי התורה אשר יורוך. וה"ה לבל תגרע לצורך, כגון יום טוב של ר"ה שחל להיות בשבת, אע"ג דאמרה תורה תקעו, גזרו חכמים שלא לתקוע, וכל זה לצורך, והכי נמי לצורך ראו לתקוע ולחזור ולתקוע, ומצוה לשמוע דברי חכמים מלא תסור. ותמה הטו"א (שם) לפי הנחתו הפשוטה דליכא בל תגרע בביטול מצות עשה, א"כ מה הוכיח הרשב"א מגזרת חכמים שלא לתקוע בשבת, והלא ליכא התם קיום מצוה בגרעון אלא ביטול המצוה לגמרי ומה זה ענין לבל תגרע.

וי"פ פירש הגר"פ בהגהות אמרי ברוך על הטו"א, שאין כוונת הרשב"א כהבנת הטו"א שהאדם הפרטי המתבטל מתקיעה יעבור

ב יש לעיין בעיקר הסברא, הלא נראה דהמטיל חמש חוטים בציצית, גם בלא לאו דבל תוסיף לא יצא ידי המצוה שהרי אין זו צורת המצוה, וכן כתב בחו"א (או"ח ג, טז) שהמוסיף חוט חמשי ואינו מכוין להוסיף על המצוה - פסול. וכן אין מועיל לבטלו. וא"כ הרי כשם שיש בחמשה חוטים בל תוסיף הגם שאינה צורת המצוה כלל, כך יהא בשלושה חוטים בל תגרע, דמאי שנא. ובעת הטו"א נראה לכאורה דבחמשה חוטים או חמשה מינים בלולב לר' יהודה, מצד עצם המצוה היה יוצא אולא שעבר בבל תוסיף. [ושמא לפי"ז יש לפרש סברת רבא (במנחות מ:)] גבי הטיל למוטלת ופסקינהו 'השתא בבל תוסיף קאי מעשה לא הוי', ולהרמב"ם (ציצית א, טו ובכ"ט) מתפרש בתמיהה, ודואי הוי מעשה הלכך אין לפסלה משום 'מן העשו'י - ויש לפרש שמכך שעובר בבל תוסיף מוכח שלא בטלה צורת המצוה גופה, שאם בטלה לא עבר בבל תוסיף].

ג אפשר דמלשון הגמרא בשאלתה 'פשיטא' דלא יטול, וכן מהלשון 'מהו דתימא ליתי כי היכי דלא תשכח' משמע שהסברא נותנת דליתן קן רבנן כמצוה שיטול ע"פ זכר למצוה [וכפי שדנו האחרונים כן במי שאנוס לקיים המצוה בשלמותה, ישעשה מיהת מקצתה (ע' משנ"ב תעג, מג מאחרונים, דמי שאינו יכול לאכול כזית מרור, ילעס קצת, וע' משנ"ב טז, א מתש' הרמ"א דמוטב לילך בטלית קטנה מן השיעור מליילך בלא טלית. וע"ע מג"ח ו ועוד), ומכאן קצת ראה לכך. וע' גם מכות י יודע היה משה רבינו שאין שלש שבעבר הירודן קולטות עד שלא נבחרו שלש בארץ כנען ואמר מצוה שבאה לידי אקיימנה. וע' פיה"מ לרמב"ם אבות ד, ב]. ואם כן כל כי האי גוונא אין בזה חשש בל תגרע כי כן אמרו חכמים לעשות, וכמו שהוכיח הרשב"א מביטול שופר בשבת. ואמנם כן מבוואר ממש"כ הפוסקים שאם אין נמצא בכל העיר מינים כשרים - נוטלים הפסולים בלא ברכה (תרמ"ט, ו), וכן אם אין לו אלא שלשה - יטלם לזכר בעלמא (תרנא, יב). וברא"ש בסוכה (פ"ג ד) נקט לשון 'צריך', ורק מין אחר לא יטול דלמא אתי למסרך. הרי רואים שכל שראוי לעשות זכר לא חשו חכמים משום בל תגרע.

אן הטי"ז כתב (תרנא סקי"ו) והובא בבאה"ל ד"ה אבל) שיש ליהזר שלא לכוין לשם מצוה שנמצא עובר משום בל תגרע, ולדבריו אכתי תקשי קושיית הטו"א מהגמרא. אך לוי"ד יש מקום לומר מדלא חשו חכמים שמא יהיו אנשים שייסברו שאין תוקעים בשופר בשבת מדאורייתא וכי"כ, יתכן לשמוע מזה שאף אם יסברו כן אין בזה בל תגרע [או בל תוסיף באיסור שבת] כי סו"ס למעשה הרי מהתורה צריכים לשמוע לדברי חכמים. ורק בגזרה עצמה צריך להיות ניכר וידוע לכלל שאין זה מעיקר דין התורה שאל"כ הרי זה עשיית שינוי בעיקר התורה, אבל לא אכפת לן ביחידים שייסברו כך, ואין בזה הכשלה בב"ה. ובהו"ש להצדיק הנוסח שיש נוהגים קודם ספירת העומר 'לקיים מצות עשה כמו שכתוב בתורה...'. והיו שפקפקו בזה משום בל תוסיף דהא לדעת השו"ע בזה"י אין הספירה מדאורייתא (עפ"י אור לציון). והגרשו"א הצדיק הנוסח (ע' הל"ש פסח א, ב). וצדד לומר (שם) סוכות פ"א הערות 18, 411) בכי"ב שהסבור על מצוה דרבנן שהיא מדאורייתא לא עבר, כגון שחשב שמצות נטילת לולב בגבולין כל שבעה מדאורייתא או סבר שהגענועים חיוב דאורייתא.

א) 'לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמור את מצות ה' אלקיכם אשר אנכי מצוה אתכם'. ובפרש"י: כגון חמש פרשיות בתפילין חמשת מינין בלולב וחמש ציציות, וכן 'לא תגרעו'. ומקורו בספרי (ראה). וגם בגמרא (ראש השנה כח:): אמרו כיוצא בזה: מנין לכהן שעולה לדוכן שלא יאמר הואיל ונתנה לי תורה רשות לברך את ישראל אוסיף ברכה אחת משלי כגון ה' אלקי אבותיכם יוסף עליכם, תלמוד לומר 'לא תספו על הדבר'.

וי"ש להעיר על דברי הרמב"ם בספר המצוות (ל"ת שיג שיד), וכן על ספר החינוך ההולך בעקבותיו, שלא הביאו קרא ד'לא תספו' שבפרשת ואתחנן כמקור ללאוין אלו, אלא קרא דפרשת ראה: 'את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסוף עליו ולא תגרעו ממנו'. וצריך באור אמאי לא הביאו קרא המוקדם בתורה, ועוד הלא בגמרא ילפינן מקרא ד'לא תספו' המוקדם, ולמה נדו מהמפורש בגמרא והביאו קרא דפרשת ראה.

עוד קשה קושיית הטו"א (בר"ה כח באבני מלואים) על מה שאמרו בגמרא (סוכה לא:): לא מצא אתרוג לא יביא לא פריש ולא רמון ולא דבר אחר. ומקשה פשיטא ומשני מהו דתימא ליייתי כי היכי שלא תשכח תורת אתרוג קמ"ל זימנין דנפיק חורבא מיניה דאתי למסרך. וקשה, למאי צריך טעם זה דאתי למסרך לשנה אחרת וליטול מין אחר, ולא אמרו בפשיטות משום איסור בל תגרע דאורייתא שהרי נוטל רק שלשה מינים [ואף אם מכוין שלא לשם מצוה רק שלא תשתכח דאין בזה איסור דאורייתא דבל תגרע, סו"ס עד שאתה חושש חשש רחוק של ביטול המצוה לשנה האחרת, איכא למיחש טפי דלמא יכוין השתא לשם מצוה ויעבור בלאו דאורייתא דבל תגרע].

ורציה הטו"א לומר דכי היכי דהמבטל מצות עשה כגון שלא נטל כלל לולב, אינו עובר בבל תגרע אלא בביטול המצוה לבד [שאל"כ הלא כל המבטל מ"ע ילקה משום בל תגרע, לר' יהודה דלוקין על לאו שאין בו מעשה], הכי נמי אינו עובר כשנטל שלשה מינים שהרי לא עשה כלום דהא ארבעתן מעכבים זא"ז, ולא מצינו בכל הש"ס שעובר בבל תגרע אלא כשיש קיום מצוה במה שעשה, כגון דם הניתנים במתן ארבע שנתנו במתנה אחת (ובחים פ) שבדיעבד הורצה והרי עשה המצוה שלא כמאמרה אלא בגרעון, אבל כשהחסיר מעיקר צורת המצוה באופן שלא עשה כלום, אין כאן 'גרעון' במצוה אלא ביטולה, והוי כמי שישב ולא עשה מצוה דאינו בבל תגרע. וא"כ הרי שפיר הוה מצי מדינא ליטול פריש או רימון

א קצת יש להעיר דר' אליעזר הוא דאמר לר' יהושע (בבבחים פ). שאם נתן הניתנים במתן ארבע במתנה אחת עבר בבל תגרע, והלא ר"א שמותי הוא וב"ש ס"ל (שם לו:): דלא כיפר אלא בשתי מתנות. וי"ל לדברי ר' יהושע קאמר ואיהו לא ס"ל. ועי"ל שבדבר זה סבר ר"א כבית הלל, דהא טעמיהו דב"ה מדאנהי מסורת 'קרנת' (ע"ש לו:): ור"א ס"ל בקדושין יח: דיש אם למסורת. עוד יש מקום לומר דמ"מ הועיל באחת שאם יתן מתנה נוספת כיפר [הגם שאין דעתו ליתן עוד], משא"כ במינים דבעינן ליטלם כאחת או ע"פ כשכל המינים ברשותו לדעת רוב הראשונים וכדלהלן בפנים. גם י"ל כיון שהיא מצוה במקום אחר חשיב כעושה המצוה בשינוי כאשר עושה אותה בחטאת, ולא דמי לשלש מינים ושלש פרשיות שאינן מצוה בשום מקום.

שאינן כך עיקר מצות התורה אלא כסייג לתורה וכד' - כמוש"כ הרמב"ם והרמב"ן] אין בזה חשש הוספה וגרעון.

הרי לנו שני עניניו של תוס' ובל תגרע; האחד, הוספה או גרעון בצורת המצוה בקיומה המעשי, ובאופן זה עובר אף אם עושה כן באופן חד פעמי. והענין השני [שאינו מפורש בגמרא ובספרי], שינוי בעיקר דת התורה ומצוותיה על ידי שמוסיף או מגרע מהאמור בתורה, ובאופן הזה העוברים המה ב"ד הגדול ע"י קביעת הוראה לדורות בשם התורה (כדברי הרמב"ם) או המלך כגון ירבעם שבדא חג מלבו (כדברי הרמב"ן). ויתכן אף שכל יחיד ויחיד המוסיף או מגרע מהמצוה כניהוג תמידי הוא בכלל זה - כפי שחידש הגרי"פ¹. ואם כי ברמב"ם לא מצינו חידוש זה ביחיד אלא בב"ד הגדול, אבל מלשון הרמב"ן יש מקום לשמוע [מתחילת דבריו ומסופם] שהוא הדין לכל יחיד. [וערש"י ר"ה לג. שביאר בדעת רבי יהודה דאיכא בל תוסיף באשה המקיימת מצות עשה שהזמן גרמה. ותמה מהרש"א: לא ידענא מאי בל תוסיף שייך הכא, דל"ש אלא בעושה המצוה ומוסיף עליה. ובקרני ראם פירש משום דמוספת על עצמה מצוה שלא ציותה התורה. ויש לפרש הדברים כדרך הגרי"פ. אך אולי טעמו של רש"י דהוספה באישים המחויבים חשיבא הוספה בקיום המצוה בדומה לישן בשמיני בסוכה שמוסיף על הזמן. גם יש להעיר שבעירובין צו כתב רש"י גבי אשה 'כמוסיף' ומשמע שאין זה אלא מדרבנן]. ועכ"פ בסוג השני הזה אין עוברים אלא אם קבעו הדבר לדורות כאילו היה זה מצוה שבתורה, ולא כהנהגה חולפת. וכן מדויק בלשון הרמב"ם שם 'ולקבוע הדבר לעולם בדבר שהוא מן התורה'.

וי"ש לעמוד על מקור חידוש הרמב"ם, הלא כאמור לא הוזכרו דוגמאות לבל תוסיף ובל תגרע בדרו"ל אלא כהאופן הראשון של שינוי בקיום המעשי של המצוה. ואמנם יש סעד לכך מהגמרא שהביא הרמב"ן לענין קביעת ימי הפורים לדורות, אך נראה שלא היא בלבד עמדה לנגד עיני הרמב"ם.

דהנה יש לדקדק לשונות הרמב"ם בענין זה (וע' בחסדי דוד על התוספתא זבחים ח שעמד בזה), דבהלכות ממרים שם הביא קרא דפרשת ראה 'לא תסף עליו ולא תגרע ממנו' [וכמו שהביא בספר המצוות כנ"ל]. וכן בהלכות יסודי התורה (ט, א), כשמביא הרמב"ם דין הנביא שאין לו רשות לשנות מצוה בתורה, כתב 'דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים אין לה לא שינוי ולא גרעון ולא תוספת שנאמר את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרון לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו'. ואילו בהלכות תפילה (יד, יב) בהביא את דין הגמרא לענין כהן המוסיף ברכה, הביא קרא ד'לא תוסיפו על הדבר' שבפרשת ואתחנן, וכמו שהביא הך קרא בגמרא הנ"ל. וצריך ליתן טעם בשינויי המקראות שהביא.

דהנה בגר"א (באדרת אליהו ר"פ ראה) מבואר שכשנוקט הכתוב לשון יחיד - המדובר הוא על כלל הציבור, וכשנוקט לשון רבים המדובר על כל יחיד ויחיד. והיינו טעמא, שהציבור כולו הוא אחד ואינו אוסף של יחידים, שכלל-ישראל הגוי כולו ישות אחת הוא, ולכן התורה פונה אליו כאל גוף אחד, ואילו היחידים הם מרובים ולכן

בבל תגרע - דלעולם הנמנע מלקיים מצוה אינו ענין לבל תגרע כהנחת הטו"א - אלא הכוונה על גזרת החכמים גופא, היאך גזרו לגרוע ממצות התורה שאמרה לתקוע אף בשבת. ומזה הוכיח הרשב"א שבגזרת חכמים ליכא בל תגרע, דאדרבה התורה ציוותה לשמוע בקולם.

ובוראי כוונת הגר"פ לדברי הרמב"ם (ממרים ב, ט): 'הואיל ויש לבית דין לגזור ולאסור דבר המותר ויעמוד איסורו לדורות, וכן יש להן להתיר איסורי תורה לפי שעה, מהו זה שהזהירה תורה לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו - שלא להוסיף על ד"ת ולא לגרוע מהן ולקבוע הדבר לעולם שהוא מן התורה, בין בתורה שבכתב בין בתושבע"פ. כיצד הרי כתוב בתורה 'לא תבשל גדי בחלב אמו', מפי השמועה למדו שזה הכתוב אסר לבשל ולאכול בשר בחלב בין בשר בהמה בין בשר חיה אבל בשר העוף מותר בחלב מן התורה, אם יבוא ב"ד ויתיר בשר חיה בחלב - הרי זה גורע, ואם יאסור בשר העוף ויאמר שהוא בכלל הגדי והוא אסור מן התורה - הרי זה מוסיף, אבל אם אמר בשר העוף מותר מן התורה ואנו נאסור אותו ונודיע לעם שהוא גזרה שלא יבא מן הדבר חורבה וכו' לפיכך נאסור כל בשר בחלב אפילו בשר עוף - אין זה מוסיף אלא עושה סייג לתורה, וכן כל כיוצא בזה'. הרי חידוש הרמב"ם אופן נוסף של בל תוסיף ובל תגרע שלא מצאנוהו בדרו"ל בפירוש, שהרי בש"ס ובספרי לא מצינו איסורים אלו אלא בקיום המעשי של המצוה, שהאדם היחיד מוסיף במעשה המצוה או מגרע ממנה, כגון במנין מיני הלולב או פרשיות התפלין וחוטי הציצית ומתנות הדם, והרמב"ם מוסיף גוונא בב"ד הגדול שהורו להוסיף על מצות התורה או לגרוע ממנה, שעוברים בהוראתם בבל תוסיף ובל תגרע, ועל כן צריכים להודיע בגזרותיהם ותקנותיהם שאין זה דין התורה אלא סייג מדבריהם וכד'. וכן הוא ברמב"ן (ואתחנן): 'ולפי דעתי אפילו בדא לעשות מצוה בפני עצמה כגון שעשה חג בחדש שבדא מלכו כירבעם עובר בלאו, וכך אמרו לענין מקרא מגילה, מאה ושמונים נביאים עמדו להם לישראל ולא פחתו ולא הוסיפו על מה שכתוב בתורה אפילו אות אחת חוץ ממקרא מגילה, ואמרו בירושלמי שהיו נביאים שביניהם מצטערים על הדבר, אמרו כתוב 'אלה המצות אשר צוה ה' את משה' אלו המצות שנצטוו מפי משה, ואין נביא אחר עתיד לחדש דבר לכם ומרדכי ואסתר רוצים לחדש לנו דבר - לא זזו משם נושאין ונותנין בדבר עד שהאיר הקב"ה עיניהם וכו' - הרי שהיתה המצוה הזו אסורה להם א"כ היא בכלל לא תוסיף עליו. ומה שתקנו חכמים משום גדר, כגון שניות לעריות, זו היא מצוה מן התורה (לעשות משמרת לתורה), ובלבד שידע שהם משום הגדר הזה ואינן מפי הקב"ה בתורה.

וא"כ זו גם כוונת הרשב"א - כדברי האמרי-ברוך - שדן על עצם תקנת חכמים לתקוע שנית או שלא לתקוע בשבת, שמשום שעושים כן כמצות התורה שציוותה עליהם לתקן ולגזור לצורך, אין בזה בל תוסיף ובל תגרע.

והגרי"פ פערלא (על ספר המצוות לרס"ג, עשה ה) פירש באופן דומה, אלא שהוסיף שגם היחיד המוסיף על מצות התורה כחק קבוע לעולם, אף זה כלול בסוג בל תוסיף שכתבו הרמב"ם והרמב"ן, שמחדש בזה דת ועי"כ מוסיף או מגרע מדתה של תורה. וכיון שכל יחיד ויחיד חוזר ותוקע מעומד וגם נמנע מהתקיעה בשבת בתורת מצוה עולמית, הרי יש בזה שינוי ממצות התורה - ועל זה הוצרך הרשב"א לטעם דכל שהדבר נעשה עפ"י מצות חכמים [ובידיעה

ד והא דאמרינן בירושלמי דהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוס ומשמע דבל תוסיף ליכא, וסתמא משמע אף בכה"ג שנוהג בדבר כחייב דאורייתא, כגון המצטער מן הסוכה ומחמיר על עצמו כאילו היה חייב - צ"ל שאם אמנם נוהג כן כחק קבוע הרי זה כמוסיף על המצוה ועובר בב"ת לדעה זו. וע"ע

צ"ע בדעת הגר"א מדוע נאיד מהכלל שכלל בעצמו בריש הפרשה, דלשון יחיד מורה על הציבור ולשון רבים על כל יחיד ויחיד.

ב אכן, עדיין קצת דוחק לומר שהוציא כן הרמב"ם לכל הך דינא מדרשא דנפשיה, מיתור הכתובים ושינוי הלשון מרבים ליחיד. אך מלבד זאת יש כאן תמיהה גדולה, הלא דרכו של הרמב"ם בחיבורו הגדול למנות בתחילת ההלכות את המצוות שבתורה השייכות לאותן הלכות. והנה בל תוסיף ובל תגרע הביא בפתיחה להלכות ממרים. ולכשנבדוק נמצא שלא ביאר בכל הלכות ממרים שום דיני בל תוסיף ובל תגרע מלבד אותה הלכה שהזכרנו, דב"ד הגדול שהורה שלא כתורה להוסיף או לגרוע עובר בלאוין אלו. וקשה שכל אותן דוגמאות שבש"ס דמיירי בבל תוסיף ובל תגרע בקיום המעשי, העלימם הרמב"ם ולא כתבם כאן בבאור הלאוין, ורק הך חידושא דידיה שב"ד שהוסיפו על מצות התורה עוברים בבל תוסיף, רק אותו לבדו הביאו בפירושו הלאוין - ותימא דתני מאי דלא תניא ולא תני מאי דתניא.

אך הענין מתגלה מתוך דברי החינוך (תנד) שהביא בתחילה דברי הרמב"ם שמפרש כיצד היא התוספת שנאסרה, כגון המורה שבשר עוף בחלב אסור מן התורה וכו'. והוסיף: 'ורובי המפרשים יאמרו דלא שייך לא תוסיף כלל אלא במצות עשה' ומפרש ואזיל כגון חמש טוטפות בתפלין וכד'. וכבר העיר המנ"ח על לשון זו, הלא גם הרמב"ם מודה בדין השני וכמו שהביא בהלכות תפילה ובעוד מקומות שהמוסיף על מעשה המצוה עובר בלאו, ואם כן אין שייך כאן לשון מחלוקת. וכתב המנ"ח דהלשון אינה בדוקא. ואולם זהו דוחק, דלשון החינוך מורה בפשיטות שיש כאן מחלוקת. ואכן נראה שיש כאן מחלוקת בעיקר פירוש הלאו האמור בתורה, אף כי לדינא מודה הרמב"ם לדין השני, שיש גם איסור בתוספת באופן קיום המצוה.

כי הנה ייסד הרמב"ם (בהקדמת ספר המצוות בשורש השני) שאינו מונה במנין תרי"ג מצוות את הנלמד ממדות שהתורה נדרשת בהן כי אם המפורש בתורה. ואף כי אין חילוק לדינא בין המפורש בפשוטו של מקרא ובין הנדרש ממדרש חכמים, ושום הם בתוקף חיוב דאורייתא לכל דבר, מ"מ במנין תרי"ג מצוות לא נמנו אלא המצוות המפורשות בכתוב. ועפ"י שורש זה מוסברים דברי הרמב"ם בכמה וכמה מקומות. ונביא כאן דוגמא אחת:

הנה ברמזי המצוות שבתחילת הלכות לולב, וכן בספר המצוות (עשה קסט) כשמגדיר הרמב"ם מצות נטילת לולב כתב 'ליטול לולב במקדש כל שבעת ימי החג'. ותימה שלא הזכיר מצות הגבולין בהגדרת המצוה. אך הנה שנו בברייתא (סוכה מג.) 'ולקחתם - שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד. 'לכם' - משלכם, להוציא את השאול ואת הגזול. 'ביום' - ואפילו בשבת. 'ראשון' - אפילו בגבולין. ופרש"י דהאי דינא לאו מרבויה דריש אלא מדלא פירש מקדש משמע אף בגבולין. וכבר העיר בכפות תמרים שם דפשטא דברייתא משמע דדרשא היא דומיא דשאר. ועוד הקשה דאמרינן התם 'דאיתיה מן התורה בגבולין מנא לן' ומייתנין להך ברייתא. ואם משמעות דקרא היא, מה כל האריכות בזה הלא מקרא מלא הוא. ולכך נטה מפרש"י וכתב שמפשוטו של מקרא אין משמע אלא מקדש כדכתיב בספיה 'ושמחתם לפני ה'א שבעת ימים', וכוונת הכתוב לקחת במקדש ביום הראשון המינים ולשמוח בהם כל

הפנייה אליהם נאמרת בלשון רבים, וכפי שנתבאר ענין זה בהרבה מקומות. ולפי זה מובנים היטב דברי הרמב"ם, דקרא דפרשת ואתחנן המדבר בלשון רבים, 'לא תספו וגו' - מדבר אל היחידים, והיינו גוונא דבל תוסיף בקיום המעשי של כל יחיד ויחיד, וכגון כהן המוסיף ברכה רביעית או אדם העושה חמשה בתים בתפלין. ואילו קרא דפרשת ראה האמור בלשון יחיד, 'לא תסף', עניינו באזהרת הציבור ככלל אחד שלא לשנות את התורה, לא להוסיף על חוקיה ולא לגרוע מהם, ובאזהרה זו מוזהרים מוסרי התורה ומחוקקי העם, וכל מי שבידו לקבוע את הנהגת הכלל כגון המלך והנביא. והרי כבר נתבאר בכמה מקומות על פי דברי הגר"ז (בספרו על הרמב"ם הל' סנהדרין פ"ה ועוד), שבית דין הגדול, מלבד היותו 'בית דין' גדול בדיינים שעל כן דינים מסוימים שהם בכלל 'הדבר הגדול' אינם נידונים אלא בע"א דיינים, מלבד זה יש בו ענין נוסף שהוא העומד תחת כלל העדה, ואף דברים שאין צורך לקבעם בבית דין גדול מצד היותם 'דבר הגדול', אך הואיל ונצרכת להם מעשה הציבור או הסכמתו, על כן צריכים להעשות בב"ד הגדול המייצג את כלל הציבור, וכגון מינוי כהן גדול [לאפוקי מינוי מלך שיש בו גם ענין 'הדבר הגדול' הטעון ב"ד של ע"א מצד עצמו]. וכמו כן המלך נחשב כעומד במקום הציבור (ע' טורי אבן ר"ה טז בדברי אגדה, ומש"ח בהפטרות פרשת זכור).

נמצא אם כן שמקור דברי הרמב"ם לאזהרת בל תוסיף בהוראת ב"ד הגדול הוא מהכתוב המפורש בפרשת ראה, שפשט הכתוב מדבר בתוספת וגירעון על כללות התורה, שלא לזייפה ולשנות דתה. שכן משמע הן מכפילות האזהרות הן מלשון יחיד דקרא, דקאי על בית דין הגדול שהוא המייצג את הכלל כולו. ועל כן הביא הרמב"ם בהלכות ממרים ובהלכות יסודי התורה הך קרא, דמיירי באזהרת שינוי התורה וחידוש דת, משא"כ כשמדבר באיסור המעשי לשנות צורת המצוה ביחידים כגון כהן המוסיף ברכה, הביא קרא ד'לא תספו' דואתחנן, שענינו אזהרה על כל יחיד ויחיד לשמור לעשות המצוה כצורתה, ולכך הוא בלשון רבים.¹

[ולפ"ז יתכן לפרש דברי הרשב"א הנ"ל באופן נוסף, דלעולם כוונתו על כל יחיד ויחיד שנמנע מלתקוע בשבת, אך לא מפני שהוא מוזהר בתורת יחיד על שינוי התורה וחידוש דת (כחידוש הגר"י פ' פערלא), אלא מפני היותו שותף לכלל הציבור הנוהג בהנהגה זו, והרי הציבור מוזהר שלא להוסיף על המצוה].

ויש להעיר לפי זה על דברי הגר"א, שבהמשך הפרשה שם עמד על כפילות אזהרת בל תוסיף ובל תגרע בואתחנן ובראה, ופירש דקרא דואתחנן קאי על הבית דין המורים וקרא דפרשת ראה קאי על כל יחיד ויחיד, וזה להפך מהדרך האמורה המדוקדקת היטב מלשונות הרמב"ם כאמור. ואמנם הגר"י פ' (שם) הביא מקור כדברי הגר"א מהפסיקתא-זוטרתא שמשמע גם כן שבא לתרץ כפילות האזהרות כדרך שבאר הגר"א², אך ברמב"ם נראה להדיא כמו שכתבנו. ועכ"פ

ה ע' למשל שיעורים מטב, נג, ד.

ו ע' שיעורים נג, ג; צד, ג; קא.

ז ויש להטעים בזה דקדוק נוסף, דבפרשת ואתחנן מדובר על המצוות בלשון רבים, 'לשמור את מצות ה' אלקיכם אשר אנכי מצוה אתכם', כי האזהרה שם ענינה בשינוי כל מצוה ומצוה באופן פרטי, ואילו בקרא דראה כתיב 'כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם, אתו תשמרו לעשות' - היינו כלל התורה, כי יסוד האזהרה שם הוא על שינוי התורה.

ח וכיו"ב יש לומר בדעת הספרי דדריש מקרא דפרשת ראה האיסור הפרטי שבמעשה מצוה, ולא דריש זאת מקרא דואתחנן - כי דרש יתור המקרא השני על אופן הקיום המעשי של מצוה פרטית, אבל לפי פשוטו האזהרה מתיחסת על שמירת כלל התורה.

בהוראת ב"ד כאמור. וזהו שהשיג הראב"ד לומר דאין הדבר כן אלא לאוין אלו שייכים רק כלפי מצוות עשה, דלא בהוראה מיירי קרא אלא בקיום המעשי של המצוות. ושפיר העמיד החינוך את שתי השיטות כמחלוקת, שאם כי לדינא מודה הרמב"ם לדין שכתב הראב"ד ורובי המפרשים, אבל בעיקר פשטו של הלאו נחלקו, האם הכוונה על שינוי מצוות התורה בעיקר חקיקתן או באופן הקיום המעשי שלהן.

ועל כן בהלכות ממרים [העוסקות ביסוד תוקפם של חוקי התורה ומוריה, ודיני המורדים בהם] הציב הרמב"ם את הלאוין הללו, שהרי עיקר הלאו האמור בתורה ענינו אזהרה על ב"ד ועל מוסרי התורה, ולא פירש שם אלא את האופן הזה דהוראת ב"ד, אבל האיסור המעשי של היחידים בקיום כל מצוה ומצוה פרטית, הוא ענין נלווה הנדרש מן המקראות וכדלהלן. ואם כי בודאי הוא לאו דאורייתא גמור לכל דבר וענין, וכמו שכתב הרמב"ם עצמו בהלכות תפילה, אבל כיון שאינו פשוט המקרא, אין הוא ממנין התרי"ג ואינו מגדיר את עיקר המצוה כאמור.

אכן, הגמרא בר"ה שהביאה מקור מ'לא תספו' לאסור תוספת ברכה רביעית בברכת כהנים, לשיטת הרמב"ם הכוונה לדרשה מקרא דואתחנן, ומפני יתור המקראות דרשו כן שהרי נכפלה האזהרה שוב. ועל כן דרשו קרא דואתחנן האמור בלשון רבים, על איסור היחידים בקיום המעשי של כל מצוה ומצוה כאמור לעיל. הרי לאחר דרשת רז"ל נמצא שהפסוק בפרשת ראה מיירי באיסור על הוראת ב"ד והפסוק בואתחנן מיירי - על פי הדרש - באיסור המעשי על היחידים [אם כי פשוט שני המקראות בשינוי בעיקר חוקי התורה מיירי כנ"ל, ורק מדרשה דרשו קרא דואתחנן על שינוי בקיום המעשי].

וזוהו שדקדק הרמב"ם בהלכות ממרים ובהלכות יסוה"ת להביא קרא ד'ראה' דמיירי בשינוי כללי של חוקת התורה ע"י הוראת ב"ד וכד', ואילו בהלכות תפילה דמיירי בשינוי בקיום המצוה של היחיד, הביא קרא ד'ואתחנן'. ומיושב גם כן מה שמנה הרמב"ם במנין המצוות הלאו דבל תוסיף מקרא דפרשת ראה ולא מהכתוב הקודם בפרשת ואתחנן, דקרא דואתחנן נדרש על ב"ת דיחידים, ואילו קרא דפרשת ראה אף לאחר דרז"ל לא מיירי אלא בב"ד המורים שלא כתורה, והוא הנמנה במנין תרי"ג כיון שפורש בפשוטו של מקרא. הרי נתבאר כל לשונות הרמב"ם והראב"ד ודקדוקיהם כמין חומר.

ג) [ויש לדון להטעים עוד הא דהב"ת דהיחידים לא הביאו הרמב"ם בהלכות ממרים רק בתוך דיני ברכת כהנים (פי"ד תפילה), דהנה החינוך (תנד) כתב שהעובר על לאוין אלו במעשה לוקה. ודייק המנ"ח לנכון שמדברי הרמב"ם אין נראה כן, שלא הביא מלקות בשום מקום על לאוין אלו דבל תוסיף ובל תגרע. גם בפ"ט סנהדרין כשמונה את כל הלאוין שלוקים עליהם, קס"ח במנין, לא מנה עמהם בל תוסיף ובל תגרע. והביא המנ"ח מהפמ"ג דלפי זה מה שהזכירו בגמרא (עירובין צו. ור"ה כח): לשון מלקות בישן בסוכה בשמיני - היינו מכת מרדות דרבנן. אכן צריך לעמוד על טעם הדבר, מדוע לא ילקה באופן שעושה מעשה כגון שהניח תפלין של חמש פרשיות.

ושמא ניתן לומר דלפיכך אין לוקין להרמב"ם, שהרי על הוראת ב"ד ודאי ליכא מלקות שאין בזה מעשה, ועל האופן של הקיום

שבעת הימים. רק דרשינן מיתורא ד'ביום הראשון' שמצוה בגבולין ביום ראשון. ונראה ברור שכן פירש הרמב"ם להך קרא וכפשטה דברייתא^ט, הלכך לענין הגדרת המצוה הנמנית בתרי"ג נקט רק את המפורש בקרא, הגם שודאי המצוה בגבולין ביום ראשון היא חיוב גמור מדאורייתא (וע' בבאור הגרי"פ עשה נג).

מערתה יתבארו הדברים, דהנה הראב"ד (ממרים ב,ט) השיג על הרמב"ם בהלכה זו דב"ד שקבעו איסור בדבר המותר מן התורה עוברים בבל תוסיף, וכתב 'ולא תמצא איסור מוסיף אלא במצות עשה כגון לולב ותפילין וציצית וכיוצא בהן וכו'". וכן החינוך, בהעמידו את הדעה החולקת על הרמב"ם, כתב 'ורובי המפרשים יאמרו דלא שייך לא תוסיף כלל אלא במצות עשה'. וכוונת הדברים בפשוטם, דלהראב"ד ודעימיה - דס"ל דליכא כלל גדר בל תוסיף בהוראת ב"ד הגדול אלא רק בקיום המעשי של היחידים - אין אפשרות בל תוסיף אלא במצוות עשה, דכיון שיש בהם עשייה הרי שייך לעשותן בתוספת או במגרעת, אבל בל"ת אין אפשרות לעבור בהוספה או בגירעון, דאטו אם יימנע מדברים נוספים ייחשב כמוסיף על הלאו. משא"כ להרמב"ם שמפרש העבירה גם כלפי הוראת ב"ד, שפיר שייך הדבר בלאוין כמו בעשין, וכמו שהביא בעצמו הדוגמא לבל תוסיף ובל תגרע מלאו דבשר בחלב. אלא שעדיין יש לבאר מה ראו על ככה הראב"ד והחינוך להעמיד ההשגה על ענין זה, הלא נקודת המחלוקת כאן היא אם יש בל תוסיף בהוראת ב"ד, אלא דממילא יוצא נפקותא לענין מצוות ל"ת, אך מלשון הראשונים משמע כאילו זהו תורף המחלוקת, האם נאמר לאו זה כלפי מצוות עשה בלבד או אף על מצוות ל"ת. וזה לכאורה תימא.

אכן מתוך לשונם נתגלה לנו סוד הענין, שהרמב"ם למד פשוטם של לאוין אלו [הן בפרשת ואתחנן הן בפרשת ראה] בהוספה וגירעון על כללות מצוות התורה ע"י הוראת ב"ד, ולא על עשיית היחיד מצוה פרטית באופן של תוספת או גירעון, ואילו הדין המבואר בספרי ובגמרא שאף באופן זה עוברים בבל תוסיף ובל תגרע, זהו דין הנלמד מדרשה, ואמנם הוא בכלל הלאו דאורייתא לכל דבר, אבל מיהת פשוטו של מקרא מיירי בהוראה. ויצא לו להרמב"ם כן דהלא בשני המקראות מיירי על כל התורה כולה ולא רק על מצוות עשה, כדכתיב 'את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם, וכתוב 'שמע אל החקים ואל המשפטים וגו' לא תספו על הדבר'. ויתרה מזאת, הלא במקראות גופייהו מבואר דמיירי גבי לאוין, דכתיב בשניהם לשון שמירה: 'אתו תשמרו לעשות לא תספו עליו וגו'; 'לא תספו... ולא תגרעו ממנו לשמר את מצות ה"א וגו'', והרי אמרו כל מקום שנאמר 'השמר' - בא הכתוב ליתן לא תעשה, והנה מזה דמיירי גם בלאוין מוכח שפשט המצוה האמורה בתורה מדבר על שינוי בכללות התורה, שלא לשנותה ולזייפה על ידי תוספת ומגרעת, דהא בשינוי המצוה בקיום המעשי אי אתה מוצא אלא בעשין. ועל כן בדוקא נקט הרמב"ם דוגמא שהיא בלא תעשה כהוראה על בשר עוף שאסור בחלב מן התורה, דהא במצוות של 'שמירה' דיבר הכתוב להדיא, וזהו חיליה דהרמב"ם לפרש בל תוסיף ובל תגרע

^ט וכן יש לדקדק מתוך לשון הרמב"ם (ו,יג): 'מצות לולב להנטל ביום ראשון של חג בלבד בכל מקום ובכל זמן ואפילו בשבת שנאמר ולקחתם לכם ביום הראשון' והרי כבר כתב בהקדמתו שלא פירש בחיבורו את המפורש בתורה, ומדוע האריך כאן להביא מקרא מפורש ליטול ביום הראשון בכל מקום ובכל זמן - אלא משמע שנקט דדרשא הוא.

^י ע"ע תוספת דברים בשיעור קלא, ב. ויש עוד כיו"ב לענין מצות תקיעה בחצוצרות, שבהגדרת המצוה לא הזכיר הרמב"ם כי אם התקיעה במועדים ור"ח ולא על הקרבנות שבכל יום - ע' בשיעור י"א. וע' בשיעור צג אודות השמטת הרמב"ם בספר המצוות מצות זכירת יציאת מצרים בכל יום.

ובקהלות יעקב (ר"ה טז) כתב סברא אחרת לתרץ [ועיקר הסברא כבר נמצאת בבאור הגריי"פ על הרס"ג עשה ה], שכשם שמסתבר שהרואה אבידה ואנוס מלהגביהה ולהחזירה, כגון שיש כנגדו מחיצה המעכבת לקחתה, לא עבר כלל בלאו ד'לא תוכל להתעלם' [ולא חשיב עבירה באונס], דלא חשיב 'התעלמות' אלא היכול להגביה המציאה ונמנע, כמו כן יש לומר בלאו דלא תגרע, שרק מי שיכול לקיים המצוה בשלמותה והתרשל ולא עשה כן חשיב 'מגרע', אבל אם אינו יכול לעשותה כולה אינו בכלל 'לא תגרע' שהרי עושה כל שביכולתו ואינו מתרשל ומגרע בעשייתו כלום. ואם כן הרי ניחא הסוגיא בסוכה דמיירי במי שאין לו אתרוג הלכך לא עבר בכל תגרע אם נוטל שלשה מינים, ואילו הספרי מיירי בשיש לו המינים כולם ומתרשל ונמנע ואינו נוטל.

והנה אם כי דבריו מתקבלים מאד בסברא, אבל מה נעשה דמשנה ערוכה שנינו (בזבחים פ). בניתינן במתן ארבע שנתערבו בניתינן במתנה אחת, שאמר ר' יהושע יינתנו במתנה אחת ואמר לו ר' אליעזר הרי הוא עובר בכל תגרע. הרי שאף כשמנוע מליתן הארבע מחמת הדין, עובר בכל תגרע. [ואין סברא לחלק בין אנוס במציאות כגון זה שאין לו אתרוג, לאנוס מן הדין, דדא ודא אחת היא שסו"ס אינו יכול לעבור על הדין, וכענין שכתב רבנו יונה עפ"י התרגום 'לא תוכל לאכול' - לית לך רשו. ואדרבה מצינו בפוסקים (עמק יהושע ב ועוד¹⁰) סברה הפוכה, דאונס שעפ"י הדין חשיב אונס טפי בדיני התורה מאונס מציאותי, שהרי התורה עצמה המצוה לו לעשות המצוה היא האוסרת לו לעשותו באופן מסוים].¹⁰ וא"כ עדיין קושית הטו"א במקומה עומדת.

והנה דעת התוס' בסנהדרין (פח:): בפירוש הסוגיא שם שהנוטל חמשה מינים בלולב, להלכה שלולב אין צריך אגד [ורק משום נוי מצוה מן המובחר לאגד] אינו עובר בכל תוסף ורק מדרבנן אסור לעשות כן, דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, כלומר כיון שהמין החמישי אינו חיבור עם השאר הרי חשיבין להעודף כמי שאינו, ורק לרבי יהודה דלולב צריך אגד הרי כשאוגד מין נוסף עם המינים חשיב מוסף על המצוה עצמה. ודעת התוס' בסוכה (לא:): שגם לחכמים דלולב אין צריך אגד עובר בכל תוסף, אלא שלדבריהם אין המצוה נפסלת בשל כך דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, ורק לר' יהודה שלולב צריך אגד נפסלת המצוה בכך. ויש להבין סברת התוס' בסנהדרין, למה לא יעבור בב"ת הלא סו"ס הוסף על המצוה.

אכן סברתם מתגלית בדברי ר"א ממיץ מבעלי התוס' (בספר יראים שעא) שנקט בתחילת דבריו כהתוס' בסנהדרין [ולבסוף חזר ונקט כהתוס' בסוכה], ופירש שם גדר האיסור, 'שלא לשנות מעשה בוראך... אל תוסף במקום שהוספת אתה מגרע את המצוה'.

המעשי י"ל דהוי לאו שבכללות, שהרי זה כסעיף פרטי בכל מצוה ומצוה, כאילו היה כתוב בה בנפרד: הטל ארבעה חוטים בציצית, אל תוסף ואל תגרע; טול ד' מינים, אל תוסף עליהם ואל תגרע מהם וכד' [וכדרך שכתב הריטב"א (ביבמות פד) שאין לוקים על לאו דולפני עור לא תתן מכשל, דלאו שבכללות הוא מפני ריבוי המצוות שהוא כולל. ובאור דבריו עפ"י מה שכתבו האחרונים שגדר הלאו הוא שהוא כזוהרה המסתעפת בכל מצוה ומצוה שלא להכשיל בה אחר, וכפי שנתבאר באורך במק"א¹¹]. ושמא י"ל עוד להרמב"ם לשיטתו, שעצם הדבר שיש בלאו זה שני אופנים שונים, שינוי בקביעת חוקי התורה ושינוי מעשי בקיום מצוות פרטיות, זה גופא מחשיבו כלאו שבכללות, וכדרך שביארנו¹² דברי הרמב"ם (בספר המצוות בשורש החמשי) שלכך אין לוקין על לאו דלפני עור, כי יש בזה שני ענינים נפרדים; ענין איסור כללי של הכשלת חברו, ועוד ענין שבין אדם למקום, שלא לגרום לעבירה על מצוות התורה ע"י אחרים, כפי שנתבאר שם. אם כי אין הדברים דומים ממש. ועדיין צריך עיון.

ולפי"ז מוטעם שהרמב"ם הביא הב"ת דהיחידים בתוך דיני ברכת כהנים, מפני שהוא סניף מדיני המצוות הפרטיות, לברך שלש ברכות ולא להוסיף עליהן ולא לגרוע].

ד) ועדיין קושית הטו"א במקומה: מדוע לא אמרו בגמרא דלא יביא פריש ורמון משום בל תגרע וכדאיתא בספרי דהנוטל שלשה מינים שבלולב עובר בכל תגרע. ובבית הלוי (ח"א מב) תירץ על דרך סברת הטו"א דבמקום דליכא התחלת מצוה כלל ליכא בל תגרע, והיינו לפי דעת בה"ג והרמב"ם והרא"ש שפירשו הא דאמרינן (במנחות כז.) ארבעה מינים שבלולב מעכבים זה את זה בשאין לו אבל יש לו אינן מעכבים, דהיינו שאם יש לפניו או עכ"פ ברשותו כל הארבעה ונטלן בזה אחר זה - יצא, ורק אם בשעה שנטל מקצתם אין לו האחרים לא יצא [ודעת ר"ת דלעולם צריך ליטלן בבת אחת דוקא. ודעת הרמב"ן לא יצא, אלא שאם אין לו ארבעתם לא יברך אלא אם יודע בבירור שיזדמנו כולם לידו]. נמצא לפי"ז כשנוטל שלשה מינים ויש לו מין רביעי הלא הועיל בנטילתו שיוכל ליטול אחרי כן הרביעי לבדו, ואם כן כשנוטל שלשה בלבד ולא השלים ליטול הרביעי הרי עשה מצוה בגירעון, דהלא יש במעשה זה התחלת קיום המצוה אלא שלא השלימה, ועל זה אמר בספרי שעובר בכל תגרע. ואולם הגמרא הלא מיירי במי שאין לו אתרוג והרי באופן זה אין בנטילת שלשה מינים קיום מצוה כל עיקר, דהא בשאין לו מעכבים, על כן לא עבר בכל תגרע. אכן תירוץ זה אינו אלא לפי שיטה זו בראשונים שיש חילוק לדינא אם יש לו המין הרביעי אם לאו, אבל לשאר השיטות הנ"ל עדיין קשה¹³.

יא שיעור ה.

יב שם אות א.

יג עוד יש להעיר שיתחדש לינא לתירוץ זה דמי יש לו ד' מינים ונוטל רק שלשה ובעתו שלא ליטול הרביעי - דסגי אחר כך בנטילת הרביעי לבדו (להרמב"ם והרא"ש), דהא בפשוטו בהכי מיירי הספרי דעובר בב"ת, שיש לו כל המינים ואינו נוטל אלא שלשה. ולו"ד היה מקום לומר שבאופן זה לכו"ע צריך לחזור וליטול שוב את כולם, דא"ל להחשיבו כנוטל המינים בשלבים, שהרי בשעה ראשונה לא היה בדעתו לקיים המצוה. וצ"ע.

עוד יל"ע שלדעת הבית-הלוי יצא שהמניח שלש פרישות בתפלין לא עבר בכל תגרע, דהא ליכא התחלת מצוה, ולא אמרו בספרי אלא בלולב ובציצית [וע"ש בבית הלוי שפירש הא דציצית באופן שאין מעכבין וצ"ז כגון בלא תכלת]. אבל ברש"י ואתחנן לא משמע כן, ולפי"ז תחזור הקושיא למקומה.

יד ע' בשיעור סה.

טו ושמא פירש הקה"ק דהיינו דמסיק ר' יהושע במתינתין שם 'לא נאמר בל תוסף אלא כשהוא בעצמו' - כלומר בלא תערוכת שאין לו כל הכרח לעשות אבל כשעושה מפני ההכרח לא חשיב תוספת, וכן לא חשיב גירעון. והסוגיא בעירובין ובר"ה אויל לפי מה שאמרו בתחילה דאיכא ב"ת אף כה"א. [ובזה מיושבת קושית המפרשים שם (ע"ש שפ"א וח"ב) כיון שאין בתערוכת בל תוסף ובל תגרע אמאי לא יתן ארבע ויקיים המצוה - אך להאמור ניחא, דכל מה דליכא בל תגרע ובל תוסף הוא מפני ההכרח, והלא סו"ס על אחד מהם אינו מוכרח וא"כ שוב שקולים הם, וכיון שלר' יהושע שוא"ת מוכרע הרי אם למעשה יתן ד' נמצא עובר בכל תוסף].
ושמא יש מקום לפי דרך זו ליישב שיטת הרמב"ם דלא לקי, כיון שבעצם המעשה ליכא איסור, שהרי אם עושה כן מפני ההכרח לא עבר [ויתכן אף אם החסיר במצוה מחמת הטירדה או מסיבות חיצוניות, ולא מפני שסבור שכן ראוי לעשות. כן כתב בחו"ב זבחים פ], א"כ עיקר האיסור תלוי במחשבת האדם ובמניעיו ולא במעשה כשלעצמו, ושמא גם זה בכלל לאו שאין בו מעשה. וצ"ע.

לחודיה קאי ומ"מ הגברא מקיים המצוה בשינוי מהאמור בתורה בכך שמקיימה בשתי חפצי מצוה.

והוכחה לזה מדברי המ"מ (לולב ז,ז) שנקט בשיטת הרמב"ם שהמוסיף מין חמישי בלולב אינו עובר בבל תוסיף [דהא קיי"ל לולב אין צריך אגד, וכהתוס' בסנהדרין ד'האי לחודיה קאי' מהני דלא לעבור בבל תוסיף], אבל אם מוסיף לולב כשר עובר בב"ת מדאורייתא, ונקט שם שאף פסל המצוה [וזה לפי הגירסה במהדורה קמא של הרמב"ם, 'ואם הוסיף או גרע פסול', וכן היתה הגירסה לפני הראב"ד, אך כבר הביא הכס"מ מתשובת רבי אברהם בן הרמב"ם שאביו חזר בו והגיה 'לא פסל']. ותמה המנ"ח דאפכא מסתברא, דאיך יתכן שמין אחר שנוסף לא יפסול ואילו מין כשר יפסול. אך לפי המבואר ניהא, דבמין אחר ליכא שינוי בקיום הגברא, שהרי המין הנוסף אינו ראוי למצוה והחזקתו עם המינים הכשרים אינה משנה כלל בקיום המצוה [ומצד שינוי בחפצא ליכא דהא לולב א"צ אגד והרי לחודיה קאי], משא"כ בלולב נוסף הלא יש בעצם אפשרות של קיום מצוה בשניהם דהי מינייהו מפקת, ונמצא דמקיים המצוה בצירוף שלשת המינים האחרים עם כל אחד משני הלולבים, ודמי למניח שתי תפלין שמצד הגברא יש בזה שינוי שמקיים המצוה בשני דברים, ועל כן עבר בבל תוסיף [אלא שנחלקו שתי הגרסאות אם גם נפסלה המצוה בשל כך שהרי שינה באופן קיומה, אם לאו].

וי"ש בדבר נפ"מ למעשה, אודות מה שכתב הרא"ש (בהלכות תפלין ה) שירא שמים הרוצה לצאת ידי שיטות רש"י ורבנו תם בתפלין, יניח שתי התפלין יחדיו כדי לצאת מן הספק. ועמדו הפוסקים מדוע אין כאן חשש בל תוסיף כדין המניח שתי תפלין. וכתבו עפ"י דברי הרא"ש שמכוין לצאת רק באחת מהן והשני עליו כרצועות בעלמא. אכן כבר הוכיח הבאור-הלכה (לד,ב) מלשון הרא"ש והטור ורבנו ירוחם שגם אם מכוין לשם מצוה אינו עובר, ורק שראוי לכוין לצאת בכשר משום כוונת המצוה, אבל לענין לאו דבל תוסיף אין חילוק אם מכוין לשם מצוה אם לאו. ורמז לתוס' בסנהדרין הנ"ל דבמין חמישי לא עבר בבל תוסיף, ולא דמי לההיא דעירובין דשתי התפלין כשרות [אבל להתוס' בסוכה - כתב שם - יעבור בבל תוסיף אם יכוין לשם מצוה הגם שהתפלין פסולות, דומיא דמין חמישי בלולב]. הרי מבואר כהחילוק האמור, שבתפלין שאחת מהן פסולה אין שינוי בקיום הגברא את המצוה, שהרי באחת מהן אין קיום מצוה, הלכך לא עבר בבל תוסיף, משא"כ בשתי תפלין כשרות".

וכיון דאתינן להכי נראה שיש לתרץ בזה קושיית הטו"א, מדוע בדלית ליה אתרוג אין לחוש ללאו דבל תגרע וכדנתיב בספרי דבשלשה מינים עובר בבל תגרע, דהנה איסור בל תגרע מקביל לבל תוסיף, וכלשון רש"י בפרשת ואתחנן, 'וכן בל תגרעו'. וכשם שבבל תוסיף דהיחידים בקיום המעשי של המצוה איכא תרי גווני, איסור בשינוי החפצא דמצוה ואיסור לשנות בקיום הגברא, כן יש בבל תגרע שני אופנים; יש איסור לגרע החפצא דמצוה אף בלא גירעון

יז אם כי שיטת הרא"ש עצמו (בסוכה פ"ג יד) גבי לולב שאפילו הוסיף לולב כשר או אתרוג לא עבר בבל תוסיף [וכהראב"ד]. וצריך לחלק דלא דמי לשתי תפלין כשרות דעובר, אם כמש"כ הריטב"א (בעירובין צו) דהכי קים להו לחו"ל כי שיעורין שנתנה תורה בד' מינים אינן אלא למטה ולא למעלה [והרי אין זה שינוי בקיום המצוה], ואילו גבי תפלין קים לן שהתורה נתנה שיעור בין למעלה בין למטה, ולא עוד אלא שגראה כשתי רשויות, עכ"ל. או שמא יש לחלק בין הכפלת כל המצוה להכפלת פרט אחד במצוה (כן כתב בשבט הלוי ח"א קטע עפ"י הפמ"ג לר. ויעו"ש בבאה"ל). או שמא לולב שאני שלא הועילה הוספתו כלום מאחר ורק נטייה אחת היא מצוה, משא"כ תפלין שכל הנחה והנחה מהוה מצוה נוספת - כן חילק באבי עזרי (ממרים ב,א).

שמענו מדבריו שיסוד איסור בל תוסיף הוא בכך שעל ידי ההוספה משנה את צורת המצוה, ולא התוספת כשלעצמה היא מהות האיסור אלא מפני שבתוספתו הוא משנה את המצוה ומזייפה. ומה נחשב כשינוי המצוה - כאשר משנה החפצא דמצוה בענין הפוסל אותה ומגרעה. ולימדנו במתק לשונו פשט הכתוב 'לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו' - לא תוסיפו על הדבר ועי"כ לא תגרעו ממנו, שאם תוסיף נמצאת מגרע. [ואם כי הם נמנים כשני לאוין, בל תוסיף ובל תגרע - דהא סוף סוף יש שני אופנים שפוגע במצוה ומגרעה, ע"י תוספת או ע"י גרעון ממש, ומכל מקום מכלל הדברים למדנו מהי התוספת שנאסרה - היא זו שיש בה גרעון במצוה]. ואמנם כן הוא בפירוש בעלי התוס' על התורה. וזו גם סברת התוס' בסנהדרין, שעל כן רק תוספת כזאת 'המגרעת' בצורת המצוה ופוסלתה נאסרה, כגון שמשנה את אגודת המינים לר' יהודה, משא"כ לרבנן דכל מין עומד לעצמו ולא פסל המצוה אם נוטל מין נוסף, שוב אין זה 'גירעון' למצוה בהוספת מין נוסף.

אמור מעתה, בדומה למה שמצינו ברמב"ם גדר בל תוסיף בהוראת הב"ד הגדול שענינו הקפדה שלא תשתנה התורה ולא תהא מוחלפת, הרי עתה אנו למדים בדעת התוס' בסנהדרין שגם האיסור על היחידים בקיום המעשי, ענינו הוא ההקפדה על שינוי המצוה והחלפתה, שעל כן כאשר אין צורת המצוה משתנית כגון שהמינים נפרדים - אין בזה איסור דאורייתא דבל תוסיף¹⁰.

והנה הרשב"א (בתשובה ח"א תקלה) דחה דברי התוס' בסנהדרין מכח הסוגיא בעירובין (צו) שהמניח שתי תפלין כשרות בזמן אחד עובר בבל תוסיף - ומדוע לא נימא האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי. ותירץ הגרא"ו (קובץ שעורים ח"ב לג) דדוקא במוסיף מין חמישי אמרינן שאם לחודיה קאי לאו כלום הוא, שהרי אין בו לבדו שום קיום מצוה הלכך לא חשיב כמוסיף על המצוה, משא"כ במניח שתי תפלין מה מועיל בכך שכל תפלה עומדת לעצמה, סו"ס הלא יש קיום מצוה בכל אחת מהן, על כן עובר בבל תוסיף בכך שמניח שתיים.

אכן, הגם שהחילוק ברור, דלא מהני 'האי לחודיה קאי' אלא בדבר שכאשר עומד לעצמו אינו מצוה, אך לפי האמור עפ"י היראים בטעם התוס' דליכא בל תוסיף אלא כשמשנה החפצא דמצוה, עדיין יש לעיין מדוע בשתי תפלין עובר והלא סו"ס אין כאן שינוי בחפצא דמצוה גופא אלא שהביא חפצא נוסף, ומדוע חשיב כמגרע בצורת המצוה בכך. אכן אדרבה, גדר הדברים מובן טפי השתא, דבמניח שתי תפלין אמנם אין כאן שינוי בחפצא גופא אבל יש שינוי בקיום הגברא את המצוה, שהרי מקיים את מצוותו בשתי תפלין, וזהו גופא חשוב כשינוי המצוה, במה שמשנה בצורת קיום המצוה. נמצא אם כן שגדר איסור בל תוסיף הוא שינוי המצוה, אלא ששינוי זה יכול לבוא באחת משתי פנים; או כשינוי בחפצא דמצוה גופיה, כגון מוסיף מין חמישי בתוך אגודת המינים לרבי יהודה וכגון חמש פרשיות בתפלין שאף כי אין קיום מצוה במין החמישי אבל יש שינוי בחפצא הכשר בכך שמוסיף בו דבר, ואופן נוסף הוא בשינוי בקיום הגברא בלא שינוי בחפצא, כגון מניח שתי תפלין דכל אחד

טו וסיעו לסברא זו, דמבואר בתוס' במנחות (מ: ד"ה בל תוסיף) עפ"י משמעות פשט הגמרא שם, דמיד בשעת הטלת חוט נוסף בציצית עובר בבל תוסיף הגם דקיי"ל ציצית חובת גברא ואין כעת קיום מצוה [ומסתבר דוקא בכגון זה שיש ידנים בעשייה עצמה, ואינה כהכשר מצוה בעלמא. ונראה שאם מוקיל ציצית שלא לשם לבישה, ודאי לא עבר בב"ת]. הרי שהקפידא הוא על עצם החפצא דמצוה גם בלא קיום הגברא. [וזה דלא כמש"כ בספר בית שעים (י) שאינו עובר אלא בשעה שלובש הבגד].

והנה במשנ"ב (שם סקי"ג ובבאור הלכה ד"ה יניה) כתב שהמניח תפלין דר"ת צריך ליהור מאד שלא יכוין בהנחתן רק משום ספקא ולא בסתמא לשם מצוה, שהרי על הצד שהלכה כרש"י ותפלין אלו שמניח פסולות, נמצא דעובר בכל תגרע שהרי יש בהן רק שתי פרשיות כסדרן. אכן יש להעיר שמלשון הרא"ש והטור שהביא לעיל משמע דליכא איסורא דאורייתא אף בשמכוין סתמא לשם מצוה, כמו שדייק בעצמו בבאה"ל לעיל - אך לפי האמור יש פנים מסבירות לומר דליכא הכא בל תגרע, מאחר ואין במעשהו שם 'מצוה' לדעת הפוסלים וממילא ליכא שינוי בחפצא דמצוה, וגם הלא עושה כן מפני הספק ואין כאן התרשלות מצד הגברא, א"כ הרי זה דומה למי שאין לו אתרוג ונוטל ג' מינים דלא עבר בכל תגרע אפילו יכוין לשם מצוה, וכפי שנתבאר.^ט

[עוד יש להעיר לאור האמור, דהנה דנו הפוסקים בדין 'חצי שיעור' במצוות (ע' משל"מ חמץ א, וועוד). ועורר הגרי"פ פערלא (עשה ה) מדוע לא נחוש משום בל תגרע כשמגרע בשיעור המצוה. אכן נראה לומר לפי האמור דמה נפשך, אם ננקוט שיש מצוה בחצי שיעור, הרי התורה ציוותה לעשות כן ולא שייך בל תגרע, ואם אין מצוה בדבר א"כ תו ליכא שינוי במצוה שהרי להך צד ליכא כלל קיום מצוה בפחות מכשיעור, וגם מצד הגברא ליכא התרשלות שהרי אנוס מלקיים המצוה בשלמותה, כגון שאינו יכול לאכול כזית. וא"כ הרי זה דומה לנוטל שלשה מינים בלולב כשאין לו המין הרביעי.]

אכן יש לדון באופן נוסף, שיש להבחין בין ארבעת המינים שהם ממחות המצוה, שעל כן כשמוסיף או מגרע מינים הרי הוא משנה את מהות המצוה, ובין כזית מצוה דאתינן עלה רק מהלכות שיעורין, שבזה יש לומר דלא חשיב שינוי במהות החפצא דמצוה כיון שלא שינה אלא בשיעוריה ולא במהותה. ובעיקר הבחנה זו עמדו הגר"ח (בסטנסיל, בענין הטיל למוטלת) ובחדושי ר' ראובן למסכת סוכה].

יט והבאה"ל אויל לשיטתו בסי' תרנא, יב (ד"ה אבל) שהביא דברי הט"ז שמי שאין לו ד' מינים ונוטל שלש לזכר, צריך ליהור מאד שלא יכוין לשם מצוה משום בל תגרע - הגם שלרוב הפוסקים וכן להשו"ע אין כאן קיום מצוה כלל, ואעפ"י שאין לו. הרי נקטו להלכה דאף בכה"ג איכא בל תגרע. [ויש להעיר שלפי שיטתם לכאורה היה לן לומר שיר"ש החושש לדעת ר"ת, יכוין גם בשל רש"י שאם אין הלכה כן אינו מכוין לשם מצוה בהנחתן משום בל תגרע. ושמוא י"ל דכיון דסו"ס נקבע העיקר להלכה כרש"י הרי אף אם האמת כר"ת ליכא כאן בל תגרע, דסו"ס עושה כן מצד חיוב ההלכה. וכן נראה דכל פלוגתא בגמרא ובפוסקים בדאורייתא, אין לבוא משום בל תגרע רק דלבו אנוס, דכל שעושה כן מצד סברתו בפירוש התורה, הרי אף אם אין הדין כן ודאי אינו בגדר משנה את הדבר אלא אדירבה משמרו. ולא אמר הרמב"ם אלא בדבר שהוכרע להלכה כגון בשר חיה בחלב, דב"ד הטועים ואומרים שהוא מדאורייתא, או שעושים כן כדי ליירא ולהרחיק העם מהעבירה, עברו בלא תגרע].

בקיום הגברא, ויש איסור במה שהגברא מגרע בקיומו את המצוה גם באופן שלא שינה מעצם החפצא דמצוה - שהכל בכלל שינוי והחלפה במצוות התורה. ואם כן הכל ניחא, דהנה תירוץ הטו"א כשלעצמו נדחה על ידו עפ"י הספרי, וכן תירוץ הקה"י מוקשה מהמשנה בזבחים, אכן נראה שאף שכל תירוץ לעצמו אין לו קיום אבל שניהם כאחד טובים; -

דנחזי אנן: הטו"א רצה לחדש שבשלשה מינים אין בל תגרע מפני שלא עשה כלום והרי זה כמי שישב ולא עשה מצוה, אלא שהקשה מהספרי. ונראה שעיקר סברתו יש לה מקום אם באנו לדון מצד האיסור לשנות בחפצא דמצוה, די"ל דדוקא אם יש שם 'מצוה' על מעשהו, יש בו איסור כשמגרעו ומשנהו, אבל כשאין שם מצוה כלל על הדבר, אין כאן שום גרעון בחפצא דמצוה שהרי אין כאן מצוה כלל. ומ"מ מצד קיום הגברא את המצוה יש גירעון, בכך שהחליף המצוה ושינה בה מלעשותה כדינה [ואף כי לא עשה 'מצוה' כלל סו"ס עשה מעשה אחר ובכך הוא 'מגרע' ומחליף את המצוה שהיה לו לעשות] והיינו טעמיה דהספרי דבשלשה מינים קעבר בכל תגרע. ומאידך, סברת הקה"י דלא חשיב 'מגרע' כשאין יכול לעשות המצוה בשלמות, מסתברת היא אם באנו לדון מצד הגברא, שהרי אין כאן התרשלות ו'גרעון' כאשר עושה כל מה שביכלתו לעשות, אבל כשדנים על האיסור לשנות החפצא דמצוה מצד עצמה, מסתבר דכך לי אם הגברא יכול או לא יכול, סו"ס הקפידא הוא שהמצוה עצמה לא תהא מוחלפת, והאיכא - והיינו טעמא דבדמים שנתערבו איכא בל תגרע במתן אחת אעפ"י שהוא אנוס. וא"כ הרי בהזדמן שני האופנים לפונדק אחד, כשגם אין על המעשה שם מצוה כלל [כגון שלשה מינים שבלולב] וגם הגברא לא היה יכול לעשותה בשלמות [כגון שאין לו מין רביעי] - אין בדבר כל איסור, דמצד החפצא ליכא שינוי דהלא אין לפנינו חפצא דמצוה שנשתנה, ומצד הגברא ליכא שהרי לא נתרשל כי הוכרח לעשות מה שעשה. וא"כ הרי הכל ניחא, דהספרי מיירי בשיש לו ד' מינים וזולזל ונוטל שלש, הרי בזה הגם דליכא מצוה כלל, סו"ס שינה הגברא בקיום המצוה שעליו בכך שהתרשל ולא עשאה כדינה. ואילו הגמרא דמיירי במי שאין לו אתרוג - ליכא כלל התרשלות ושרי, וכסברת הקה"י. והדתנן במתן ד' שנתן מתנה אחת דעבר בלא תגרע, הגם שלא יכול היה ליתן ד' - התם שאני דאיכא שינוי בחפצא דמצוה, שהרי גם במתן אחת איכא מצוה, והרי מצד החפצא אסור לשנות המצוה הגם שאין התרשלות מצד הגברא. נמצאו שני התירוצים צדקו יחדיו, שאם נוטל שלשה מינים וכיו"ב באופן שלא עשה כלום, וגם היה אנוס בדבר - אין בזה בל תגרע ממה נפשך.^{יח}

יח וגבי מתן אחת שנתן ארבע הגם שאנוס - עובר בבל תוסיף, היינו משום שיש שינוי בחפצא דמצוה, במה שנתן הדם ארבע פעמים והיה צריך ליתנו במתנה אחת. [ורק אם נותן פעמים על קרן אחת הוי כעושה מצוה פעמיים ולא עבר כמוש"כ התוס' ב"ה טז: משא"כ כאן משנה מצורת המצוה שעושה אותה כמעשה חטאת. ואין זה ענין למש"כ התוס' (זבחים פא רע"ב) דכשעובר על בל תוסיף אינו משנה בדם לפסול, שלא בניתנין למעלה ולמטה - שאמנם את מקום הדם לא שינה במה שהוסיף עוד מקומות, אבל שינה בצורת המצוה].

